

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԿԱՏՄՈՒՆՔ

ԿՆՈՋ ԳՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ.

Անոջ ունեցած զրուծիւն այս կամ այն ժամանակում, այս կամ այն երկրում կապմանաւորութի նոյն իսկ հասարակութեան մտաւոր և բարոյական զրուծեամբ: Հին հեթանոս աշխարհի քաղաքակրթութիւնը զանազան մասերում անհամապատասխան էր ճշմարիտ հասկացողութիւններին մարդկային արժանաւորութեան մասին. ուստի և կնոջ զրուծիւնը կռապաշտական աշխարհում չէր կարող գոհացուցիչ լինել: Բռնակալութիւնն և եսականութիւնը, բարոյազուրկ մեղկութիւնն և ուրիշ երեւոյթներն, որոնք սեպհական էին հեթանոս աշխարհին, նաև նորա մշակուած զարգացման վերին աստիճանների վերայ, իւրեանց բոլոր զօրութեամբ կներգործէին կնոջ զրուծեան և կրթութեան վերայ: Ամենուրեք, ուր կիշնէր ֆիզիքական բիրտ ոյժը, կնոջը դժուարին էր մաքառել այր մարդի հետ, իսկ ուր անկողն էր հանդիսանում բարբի ապականութիւն, նա բողոքովն կկորցնէր իւր արժանաւորութիւնն և յարգուելու որ և իցէ իրաւունք:

Այրենի վիճակում, մարդկային զարգացման ստորագոյն աստիճանների վերայ, ուր ինքն կրօնը հիմնուած էր բնութեան ֆիզիքական ահացուցիչ զօրութիւններից զգացած ստրկացնող երկիւղի վերայ, և ուր հասարակական կազմակերպութիւնը կյննու զօրեղի իրաւունքի վերայ, կինը կկատարէ ամենատախուր դեր. նա շունի այդ հիմնական իրաւունքը, զօրեղի իրաւունքը, և աղամարդը կվարուի նորա հետ

իրեւ իրի հետ: Բայց քանի զնալով հասարակութիւնը զուրա կզայ պարզ կենդանական կեանքի վիճակից, նորա հետ ևս կսկսեն զարգանալ և ընտանեկան շահերն ու սէրը. կինը այն ժամանակ կստանայ վեհագոյն նշանակութիւն իրեւ մայր և տան տիկին: Տղամարդը կսկսէ տածել յարգանք դէպի նա. նորա զրուծիւնն աւելի ապահովուած կլինի: Այս մենք կտեսնենք, օրինակ, ցեղական կամ նահապետական կեանքի մէջ: Այս անգ ընտանիքի անդամները միացած են իրանց զլիի հետ ոչ միայն դէպի նա իրեւ դէպի ամենազօրեղն ունեցած արտաքին, անպայման հնազանդութեան պարտաւորութիւններովն, այլ և այն անկեղծ մտրմութեամբ, որ տեղի չէ տալի կոպիտ բռնութիւնների: Այսպիսի յարաբերութիւնների պատկերը բնութեան անմիջական ազդեցութեան ներքոյ կներկայացնէ մեզ Հոմերոսը, նորա մօտ մեծ է կնոջ նշանակութիւնը. կինը կերեւի ներգործող ոչ միայն ընտանիքում իրեւ մայր և սնուցիչ իւր զաւակների, ոչ միայն իրեւ տանտիկին տնային բարեյարգարութեան վերայ. հրակող, այլ կարտայայտէ արդէն իւր ազդեցութիւն և հասարակական կեանքի մէջ, տալով իւր կարծիքն, քաջալերելով արդամարդիկներին և պահպանելով նոցանում անյոգողող հոգի: Պենէլօպի, Եւգրոմեքայի, Հեղինէի, Ալեքսանդրայի և ուրիշների Հոմերեան տիպերը լին բարոյական բարձր արժանաւորութեամբ, նոյնպէս և Հոմերեան աստուածուհիների բնաւորութեան և գործունէութեան մէջ կարտափայլէ կանայցի տարրի արդոյ նշանակութիւնը: Այս տեսակետից կարեւ

լի է նայել կնոջ նշանակութեան վերայ և հին գերմանական և սլաւոն ցեղերի մէջ: Հռովմէական մատենագրերը իբրեւ զատ իրանց անբարոյական հայրենակիցներին նկարագրելով Վերմանացիների պարզ և մաքուր բարքը, զովասանքով կիսօսեն և գերմանացի կնոջ վերայ: Ե.յս. պէս Տացիտի վկայելով Վերմանացիներ կնայէին կնոջ վերայ իբրեւ մի նուիրական էակի. և այս պատճառով կնոջ կարծիքն ու խորհուրդը մեծ մասամբ ունէր կարեւոր նշանակութիւնը:

Մեր ժողովրդական աւանդութիւնների մէջ կենը շատ անգամ կերեւի նախադուշակ աղջեկ, կախարհ:

Ե.յս. ամէնն շատ թէ սակաւ ցոյց կտայ այն, թէ կանացի տարրը երբեմն ինչ նշանակութիւն կարող է ստանալ նախնի հասարակութեան մէջ, որ կգանուի զարգացման բարեկաջող պայմաններում: Բայց որովհետեւ նախնի հասարակութիւնները մեծ մասամբ հարկադրուած էին մշտապէս պատերազմ մղել բնութեան և զրացիների դէմ, ուստի Ֆիզիքական ոյժն կերեւի այդ դէպքում կեանքի գլխաւոր շարժիչը. և կանացի տարրը կամ ինքքն իրան պիտի երկրորդական տեղ բռնէ, կամ երեւի նոյնպէս արտաքին զօրութեան, նորան չառւած յատկութիւններով: Վերմանացի կանայք կաշխատէին յետ չմնալ տղամարդիկներից քաջութեան և պատերազմականութեան մէջ, ըստ որում այդ յատկութիւնները առանձնապէս յարգելի էին և անհրաժեշտ կհամարուէին բնութեան և զրացիների հետ շարունակաբար տուած կռուի պատճառով: Վերմանուհիները տանելով արշաւանքների

բոլոր ծանրութիւնները, պատերազմի բոլոր զարհուրանքներն իրանց ամուսինների հետ միասին, շատ անգամ կզրգուէին կշարժէին վերջններին դէպի կռիւ և դէպքն եկած ժամանակ իրանք ևս կսկսէին իբրեւ էգ վաղրներ: Նոքա կատաղութեամբ կմոթէին ոչ միայն գերիներին, այլ և իրաններին, որոնք անպատուաբար կվախէին պատերազմի դաշտից:

Գին գնելով միմիայն ազատ կեանքին, նոքա մանուկներին կզարկէին գետնով, կպաշտպանուէին ինչով որ կպատահէր, մինչև անգամ իրանց սեպհական մանուկներով, կընկնէին վիրաւորուած և սրաբեկ, կխնդրուէին իրանց սեպհական երկար մազերով, որ կենդանի չընկնեն թըշնամիների ձեռքը: Վերմանուհիների նման և Սլաւոն կանայք կաշխատէին արտաշայտել իրանց Ֆիզիքական ոյժը դիւցազնական շրջանում. այսպէս երբ որ Վվետտալմը կպատերազմէր Բուլղարիայում, շատ կանայք կկռուէին իրանց մարդիկների հետ հաւասար: Ե.յդ ժամանակամիջոցի ինչպէս Վերմանացիների, նոյնպէս և Սլաւոնների մօտ սէր առանց Ֆիզիքական ոյժի նշանակութիւն չունի. հարսը շատ անգամ պսակ մանկուց յառաջ պիտի ցոյց տար իւր ոյժը փեսայի հետ ըմբշամարտելով: *)

(*) Ձէ կարելի չցաւել, որ մեզանում դեռ ոչ որ յսնմն չառաւ հետազոտել դիւցաբանական եւ հին պատմական շրջանների Հայ կնոջ դրութիւնը: Յիրաւի առաջին անգամ պ. Ա. Երիցեան տունց մեզ ռուս լեզուով այդ նիւթին վերաբերած մի փոքրիկ գրքոյկ «Историческое положение современной Армянки», րաց այդ աշխատութիւնը միանգամայն անհամապատասխան է իւր վիճայ կրած վերնագրին: Սա-

զարգացումն չհամապատասխանելով նորա արժանաւորութեանն, անյուսապէ էր նորա բարօրութեան համար: Իւր Ֆիզիքական ոյժը տղամարդի հետ ըմբշամարտելում արտայայտելու ձգտումն պէտքէ տար նորան կեղծ զրութիւն և վախճան կաւնու ոչ յօգուտ նորա: Նորա մրցումն տղամարդի հետ այդ մասում անկարելի կերեւի. հսկայութեան և հերոսութեան

կատարելատիպը այսու ամենայնիւ կերեւի ի դէմն տղամարդի և կնոջ: Վերմանացիների սկզբնական զրութեան մէջ կարտայայտուին կնոջ տառապակրութեան սկզբունք, որի հաստատութիւն կարող է լինել օրինակ այն փաստն, որ շատ զերմանացի ցեղեր մեռած մարդիկներին հետ մահի կտային և նոցա կանանցը համարելով նոցա իբրեւ ամուսինների սեպհականութիւն:

Պետական և քաղաքական սկզբունքների զարգանալու հետ միասին կնոջ քաղաքական վիճակն աւելի և աւելի կճան-

կայն այդ տեղ պակասութիւնը բազմաշխատ հեղինակի կողմից չէր, որ մի այդպիսի ծանր խնդիր ուսումնասիրելու համար կարօտ էր աղբիւրների: Հայ գրականութեանն ամենամեծ ծառայութիւն արած կլինէին այն պարոններն, որոնք յանձն առնէին ժողովել խնամով եւ զգուշութեամբ ժողովրդական զրոյցներն (հերիաթներն), աւանդութիւններն եւ երգերն, որոնց շատերը ամենահին ժամանակներից մինչեւ այսօր անկորուստ պահուելով աւանդապահ ռամիկների մէջ, պարզ ցոյց կտան Հայ կնոջ դրութիւնը ընտանեկան եւ հասարակական կեանքի մէջ վերայիշեալ շրջաններում: Այս մասում երախտագիտութեան արժանի է Հ. Գ. Սրուանձտեանի «Գրոց ու Բրոց եւ Սասունցի Դաւիթ կամ Մհերի դուռ» պատուական աշխատութիւնը, որի մէջ կտեսնենք, որ Հայ կինն իւր փեսացուն ծնորդ տալուց յառաջ զիւցաղնական քաջութեան փորձեր անել կտայ: Սասունցի Դաւիթ տմուկութեան խնդրած հերոսուհին—Խանդուղ Խանուր բաւական չէ համարում նորան ուղարկել հանգունատիպ Գիւցաղունների—Շրբըղան Խորասական, Լօռայ Հըմզայ Փահլիվներու զինները բերելու, այլեւ երբ Դաւիթ «օր մը յար իրիկուն» կուռելով կսպանէ այդ զիւցաղուններին—որոնց մէկի—Շրբըղանի «վերին ունք էնքան էր կախուի, որ եկեր էր հասն վըր սրտին» ու չանգալով կապեր էր ու զարկեւ ետեւանց վըր պառնկին, ըն մէկէլ Լօռայ Հըմզայ Փահլիվանի ներքեւիմուռ զգետին կաւէր ու կերթէր» եւ երբ զիններն առած յետ կզառնային կտեսնէին «որ մէկ ծիւղոր մէջ երկինք մէջ զգետին խաւկի դայ ընդիէն» կանչեց վըր Դաւիթ. «հը, զըրլի քո վախտին հազըր պահէ

. . . պառնկի (քամակի) Թարաֆն առաւ Դաւիթից, կուրզ մի զարկեց: Դաւիթ Թամը դարձրկեց, կուրզն առաւ ծիւղ զանգուն տարաւ զետին. Դաւիթ մէկ լէ շիտկաւ վըր Թամըին, զկուրզ տարաւ որ զարկէր զխուռն ըզի գծաւ, ծամեր Թափաւ առջիւռ, Դաւիթ ճանչցաւ որ Խանդուղ խանութն էր, ուր իրըլս փոխեր էր եկել Դաւիթ առէղ . . . առան զուրար. զուրանց պսակն էրեցին, եօթն օր եօթն զիշեր հարստնիր էր»: Այսպէս են նաեւ այն զրոյցներն, որոնցում հարսնացուներն իրանց ծնորդ խնդրոյններին առաջարկում են զնալքերն «անմահական ջուր» անմահական խնձոր, եւլն. իսկ այդպիսի յանձնարարութիւնների կատարումն ամեն հասարակ մահկանացու չէր կարող յանձն առնել, քստ որում, պէտք էր մինչեւ տեղը հասնելը անասնկի անպատմելի վտանգների ենթարկուէր. նորան կըսպասէր ամեն մի քայլում մահ. մի տեղ խնձորին պահապան էր «քառասուն զլինանի» դեւ: մի տեղ անքուն հսկող պահապան զօրք, մի ուրիշ տեղ կախարդական անմատչելի պարիսպ. որոնց ներսը «ոչ զուշն իրա Թելովն մտած կլինէր, ոչ օծն իրա պորտով» պարիսպներ, որոնց շատ բրդերը կառուցած կլինէին այդպիսի նպատակով ուղարկուած եւ այնտեղ սպանուած կարիմների զլիններից: Յաջողութեամբ վերադարձողը իսկոյն կտաճար քաջութիւն խնդրող աղջկան ծնորդ:

րանայ: Տղամարդը զործելով՝ զլեւաւորապէս արտաքին զօրութեան անսպարէզում, ընտանեկան կեանքի մէջ չէ զսպւում որ և իցէ բարոյական սարտաւորութիւններով և կներկայացնէ զօրեղի իրաւունքները: Նորա բռնակալութիւնը կփոխանակէ առաջին նահապետական յարաբերութիւններին և սորա հետ միասին, իբրեւ անխուսափելի հեռեանք յառաջ կգայ կնոջ բարոյական անկումն, որ կարող է հասնել սարսափելի ընդարձակութեան, ինչպէս կտեսնենք այդ օրինակ, ասիական արեւելքում: Արեւելքում կնոջ բազմը և այժմ ևս կմնայ այն, ինչ որ էր Վրիստոսի ծնունդից մի քանի դար յառաջ: Նորածին աղջիկներին սպանելն կամ ի բաց ընկնելուն, նոցա կրթութեան մասին բոլորովին անփոյթ առնելն, կանանցը վաճառաւորացում վաճառելն կանանոցներին (հարէմներին) համար. նոցա փակել — արգելելն և ծառայացնելն բոլորին, հօրից և մարդից սկսած մինչև որդիքներին և եղբայրներին, և ամենահեռաւոր ազգականներին — տղամարդիկներին, նոցա բազմահամակին (սօցիալական) զրութեան սարսափելի ճնշողութիւնը, թշուառ այրիների մեռած մարդիկներին հետ միասին խաւրովի վերայ այրելն ևն, — այս ամէնն այնպիսի փաստեր են, որոնց մասին շատ է զըրուել և որոնց նկարագրին անձնատուր լինելը կրնէր աւելորդ մեր նպատակի համար: Մահամետական իմաստունները բացի իրանց բազմութիւն ասացուածներից, որոնցում կստորացնեն կնոջ, կտային և այսպիսի զործնական խորհուրդ տղամարդիկներին, հիմնուելով ի հարկէ և Վալուրանի վերայ, և կենսական փորձի և ա-

ւանդութեան. «Նթէ կզանուիս ամենազգուարին զրութեան մէջ, կասեն տղամարդին արեւելեան խրատիչները, և չըզիտես ի՞նչ անել, ժողովիր քո բարեկամներին, հիւրասիրիր նորանց, բացատրիր նոցա բոլոր զործն և ընթացիր ինչպէս նոքա քեզ խորհուրդ կտան: Նթէ բարեկամներ չունիս, խորհրդակցիր առաջին հանդիպողի հետ և կատարիր նորա խորհուրդը. բայց եթէ այդ վայրկենում չկան քեզ մօտ ոչ բարեկամներ ոչ տղամարդիկ, որոնց հետ կարողանայիր խորհրդակցել, այն ժամանակ հանգամանօրէն բացատրիր բոլորը քո կնոջը, խնդրիր նորա խորհուրդը, լսիր համբերութեամբ բոլորն, ինչ որ նա քեզ պիտի ասէ, և բոլորովին նորա ասածի հակառակն արա»:

Այս կերպով կինն կերեւի մինչև անգամ իբրեւ սկիզբն կատարելապէս հակառակ այն ամենին, ինչ որ բարի է, խոհեմ և սուրբ, նա տղամարդի հաճոյքի զոհն է և կհամարուի նորա իրական ըստացուածքի թուում: Արեւելքում հարըստութիւնն և թոհմական նշանաւորութիւնը կձանաչուի կանանոցում փակուած կանանց թուով: Յունաստանն և Հռովմը — ներկայացուցիչներն հին քաղաքակրթութեան, որի փնջորդներէից մինչև այժմ օգուտ կքաղէ լուսաւորեալ աշխարհն, կնոջ վերաբերութեամբ նոյնպէս անարդար կերեւին: Հին ազգերի կրօնական և ազգային կեանքի առանձնաշատկութիւնն կերեւի և հասարակական կեանքի մէջ: Առաջին տեղը կբռնէ այստեղ ոչ անձն, այլ տէրութիւնը: Սորանով արդէն նախապէս կսահմանուի կնոջ ծախտազիրն և զաստիաբաւութիւնը:

Պետական կեանքում կինը, յայտնի կերեւի, չէ կանգնել և չէ կարող կանգնել տղամարդի հետ հաւասար, նա չէր համարուում ազատ, լիազօր քաղաքացիների հետ և մանուկների, մշակ դասի և սորուկների հետ միասին կկազմէր ստորին ցեղ մի: Սխալ կլինէր կարծել, որ հին դասական (կլասիքական) աշխարհի հասարակապետութիւնների մէջ մարդկային ազատութիւնն ունէր իւր փառաւոր տեղը: Արարել ազատութիւն, բայց ազատութիւն միայն ընտրած սակաւամասնութեան, — ազատութիւն, որ ձեռք կրերուէր և կպահպանուէր ահագին բազմամասնութեան ստորութեան և ստրկութեան զնով: Հեռացրած լինելով հասարակական բոլոր գործերից, շատ քիչ անգամ տեսնելով իւր մարդին, որ բոլոր ժամանակն կանցուցանէր հրապարակում, յոյն կինը դատապարտուած էր փակուելու տանը առանձին մասում (ինէկէ): Սա, ինչպէս Քսենոֆոնն կասէ, պիտի նմանէր մայր-մեղուի, չպիտի զուգս դար տանից, պիտի վերահասու լինէր գերուհիներին և նոցա աշխատանքներին, պիտի կարգաւորած պահէր տնտեսութիւնը, կերակրէր մանուկներին և ըն:

Սանձ, աւել և բու — ահա խորհրդանշանը կանացի առաքինութիւնների — լուսկացութեան, տնտեսութեան և հսկողութեան: Լինել մարդի բարեկամը կամ զրուցակիցը նա չէր կարող: Աորնելիոս Սեպտի ասելով «Յունաստանում կնոջը կփակեն ծածուկ սենեակներում», նա մի բան չէ տեսնում, բացի իւր ամենամօտ աղգականներից և երբէք ներկայ չէ գտնուում խնջոյքների, կանանց հա-

մար արգելուած էին և Ալեմպիական խաղերն, որոնք փառքի զլիաւոր ասպարէզն էին Յոյնի համար և կետրոն աղգային միութեան բոլոր յոյն ցեղերի համար: Անանց բարոյական ստորութիւնը Յունաստանում այն աստիճանի կհասնէր, որ մինչև անգամ հրապարակ կհանէին վաճառելու օրէնքով — սահմանուած գնով: Տարօրինակ և անհաւատալի գուցէ երեւի Յոյների այսպիսի յարաբերութիւնը դէպի կինը, Յոյների, որոնք ունէին մեծ ծաշակազիտական զգացումն և միշտ ձրգտել են դէպի ներդաշնակ զարգացումն: Անացի զողտրիկ և չքնաղ տարրի պակասութիւնը չէր կարող զգալի չլինել այդպիսի ժողովրդի մէջ և ահա, իբրեւ բաւարարութիւն այդ զգացման, Յունաստանում Պերիկլէսի ժամանակներից կերեւի մի առանձին զասակտրդ կանանց, որոնք յայտնի էին հիտերաներ անունով: Ինութեամբ տաղանդաւոր, իւր զրութեամբ ստիպուած դէպի ինքնակրթութիւնը, գեղեցկատես, ուրախ և սրամիտ հիտերան կգրաւէր Յոյնին: Աս ազատօրէն մուտ կգործէր հասարակական կեանքի բոլոր շրջաններէ մէջ և ունէր նշանաւոր աղղեցութիւն: Պերիկլէսի նման պատմական նշանաւոր անունները կապուած են Եսպագիայի նման նշանաւոր հիտերաների անունների հետ: Եսպէս չնայելով իւր ծնշուած և ստորացած զրութեանը, կանացի տարրը երեւան կհանէ իրան այսպէս թէ այնպէս և իւր ոյժով ձեռք կրերէ իր նշանակութիւն: Երեւելքում այդ ծնշման արդիւնքը կլինին նենդաւորութիւն և խորամանկութիւն, որոնց օգնութեամբ տընարդիւ և հասարակական իրաւունքներից

զրկուած կինը շատ անգամ իւր ձեռքն կառնու մարդի դէկը: Յոյների մէջ կինը որպէս հիտերան, ձեռք կրերէ նշանաւոր ազդեցութիւն, բայց հանդէս դուրս գալով այդ զերում, նա չէր ապահովում իր իսկապէս բարոյական նշանակութիւնն և անասան բարօրութիւնը: Աննացի զեղեցկութիւններէ և տաղանդների անջատումն կանացի առաքինութիւններից, կնոջ մտաւոր զարգացմանը—նորա բարոյական վստմութիւնից, անջատումն, որը կտեսնեն յոյն հիտերանների մէջ, կտար մի խիստ անբնական հեռեանք, որ յետոյ նոյն իսկ Յոյների զգուանքին և երգիծաբանութեանն ենթարկուեցաւ:

Այս կերպով, հիտերանների նշանակութիւնը չբարձրացրեց յոյն կնոջ նշանակութիւնն և նոցա իշխանութիւնն, որ հիմնուած էր միակողմանի սկզբունքների վերայ, կեղծ էր և անյարատե: Փոքր ինչ տարբեր էր կնոջ դրութիւնը Ապարատում: Արիւղըգոսի տէրութիւնը աւելի կնմանէր զինուորական եղբայրութեան քան թէ քաղաքական հասարակութեան: Բոլոր շահերը կկտրոնանային արտաքին ֆիզիքական ոյժի, այրութեան և ծարպիկութեան զարգացման վերայ: Համաձայն սորան և Ապարատուհին կկրթուի միւլենոյն դաժան պայմանների ներքոյ: Ինչպէս սպարտացին, սպարտուհին ևս կը վարժուէր մարմնամարզութեան, ըմբշամարտութեան, վազելու և բռնամարտութեան մէջ: Նա չէր կարող ունենալ որ և իցէ կանացի անձնական շահեր: Նա պիտի հրաժարուէր իւր կանացիութիւնից և ջանար լինել տղամարդի նման խտտաբարոյ: Այսպէս սպարտացի կնոջ համե-

մատարտը ազատ դրութիւնն և նորա հաւասարութիւնը տղամարդի հետ կը գնուէր կանացի բնութեան յատկութիւններից հրաժարուելով: Այսպիսի երեւոյթի անբնականութիւնը վաղ թէ ուշ պիտի ծնէր սպարտական կեանքի համար վնասազդեցիկ հետեւանքներ, այսպէս Արիստոտէլը կ'յանդիմանէ սպարտացի կանանց անսահման ինքնակամութեան, անժուժկալութեան և շռայլութեան համար, նորա կարծիքով սպարտուհիներն իբրեւ կանայք փշացան օրէնսդրութիւնից, ուստի և բնականաբար խանդարումն պատճառեցին հասարակական կեանքին, գործով չհաւասարելով տղամարդին, այլ օգուտ քաղելով իրանց ազատութիւնից ի վնաս իրանց և իրանց մարդիկների: Չարմանալի է, որ հնութեան այդ մեծահամբաւ մտածողն կնոջ բնութեան և նշանակութեան վերայ ունեցած իւր սեպհական հայեացքով կհասնէր ծայրայեղութեան, որ վերաւորական էր կանացի սեռի համար: Իւր ժամանակի և ազգի ընդհանուր նախադաշարմունքից վեր կանգնած լինելով, Արիստոտէլ սաստիկ կզինուէր կանանցը ստրուկների հետ համահաւասարելու դէմ: Բայց այսու ամենայնիւ նոցա բնութիւնն կընդունէր տղամարդի բնութիւնից շատ ցած և շատ վատթար: Նա կասէր որ, թէ և կինը ունենայ կամք ևս, բայց այդ կամքն առանց իրաւունքի է, թէ և կինը ընդունակ ևս լինի առաքինութեան, բայց այդ առաքինութիւնն երբէք չէ կարող հաւասարուել ազատ քաղաքացու առաքինութեանն և միայն մի փոքր բանով կտարբերուի այն առաքինութիւնից, որին ընդունակ է ստրուկը:

Հռոմում չկային արեւելեան կանանց-
ներ և ստրկութիւնն, չկար և յունական
կնոջ անարգելութիւնը, բայց տաղտկայի
հոգարարձութիւնը կձանրանար այստեղ
կնոջ վերայ նորա ամբողջ կեանքի ըն-
թացքում: Հռոմայեցին յարգելով
կնոջ միայն պետական նշանակութիւնը,
որոշեց նորա դրութեան համար ամենա-
խիստ իրաւաբանական կանոններ և սխմեց
նորա անձի վերայ իր ծանր ձեռքը: Ար-
դէն տղջկան նոյն իսկ ծնելու միջոցին հայ-
րը կարող էր աքացելով՝ հետացնել և
զուրս ձգել իբրեւ ասորինի ծնունդ: Մին-
չեւ ամուսնութիւնն աղջկը կմնար հօր
լիազօր իշխանութեան ներքոյ: Ամուսնու-
թեան մէջ ևս նա կպահէր ստորագրեալ
և միշտ հպատակեալ դրութիւնն, ինչ-
պէս յառաջ հայրը, նոյնպէս այժմ մարդն
իրաւունք ունէր սպանել նորան, տանից
զուրս ձգել կամ ուրիշին յանձնել:

Ճշմարիտ է, Հռոմայեցիների, ինչպէս
ուրիշ ժողովուրդների մէջ ընտանեկան
կեանքի բարոյական սկզբունքների գլխա-
ւոր նշան կերեւի յարգանք դէպի կնոջ
անձնականութիւնն: Հռոմում կինը ըստ-
րուկ չէր համարուում, այլ մի էակ, որ
թէեւ համահաւասար չէր տղամարդին,
բայց ունէր ուղղակի և ընդարձակ ազ-
դեցութիւն ընտանեկան կեանքի ներքին
կազմակերպութեան և հոգու վերայ, և
մինչեւ իսկ շատ անգամ հասարակական
գործերի ընթացքի վերայ, կյիշենք, որ
հին Հռոմում թաղաւորական իշխանու-
թիւնը կործանելու ամենամօտ առիթն,
ըստ աւանդութեան, կնոջ հասցրած ան-
պատուութիւնն էր: (Ալատինոսի կնոջ —
Լուկրէցիային), որ տառնապետների անկ-

ման պատճառը Ալիդիսիայի — ստորին
ծագումն ունեցող կնոջ անարգութիւնն
էր, որ Աթիսիանոսի մայրը իւր որդու վե-
րայ ունեցած ազդեցութեամբ ազատեց
Հռոմը Ալօսկերի գարհուրելի յարձա-
կումից, որ Պրակքոսներն իրանց քաղա-
քական վսեմ սխրագործութիւններով
պարտական են իրանց մօր — Աթիսիայի
ազդեցութեանն և դաստիարակութեանն
են: Բայց վերջերում Հռոմում ամուս-
նութեան խիստ ձեւերը սկսան կորցնել ի-
րանց պարտաւորիչ դրութիւնը, ամուս-
նութիւնը կորցրեց նախկին պետական և
կրօնական նշանակութիւնը, և դարձաւ
դատարկ ձեւապահութիւն, երեւան եկան
ամուսնութեան քակմունք, որոնք յայտ-
նի չէին հռոմէական պատմութեան ա-
ռաջին ժամանակում, նորա հետ միասին
և կնոջ արժանաւորութիւնը սկսաւ հետ-
զհետէ աւելի ընկնել: Պէնը սկսաւ վայե-
լել արտաքին ազատութիւն, որը յառաջ
չուներ, բայց այդ արտաքին անկախու-
թիւնը (էմանցիպացիա) զարգացաւ ի
փաստ նորա բարոյական արժանաւորու-
թիւնների: Շուտով մոռացուեցան այն
ժամանակներն, երբ մանկն ու գործկը
կհամարէին կնոջ բարեմասնութիւնների:
Հռոմում սակաւ էին Լուկրէցիայի, Աթի-
սիայի, Ալիսիայի, Ագրիպպինայի և
Ալպուլերնիայի — Պլինիոսի կնոջ նը-
մանները: Եւս օրինակները ցոյց կույն
միայն, թէ Հռոմում կինը ինչ կարող էր
լինել այն համեմատաբար բարեյաջող
սոցիալականների մէջ, որոնցում նա կար-
դուած էր այնտեղ: Հռոմում կնոջ բոլոր
ժամանակը, բոլոր ձգտումները նուիրուած
էին պատմութեանն և զարգարանին, ա-

մենայն միջոցներ զործ կղնէր նա, որ աւելի գեղեցկութիւն տայ իրան և երկար պահպանէ այդ գեղեցկութիւնը, տանը ժամանակն ապարդիւն կորցնելով պաճուածանքի վերայ, և անփոյթ առնելով անտեսութիւնն ու մանուկների կրթութիւնն, մատրօնաները մնացած ժամանակ կըզարձանային ներկայ լինելով թատրոնում՝ յունական անբարոյական կատակերդութիւններին կամ կիրկեսում հանդիսատես կլինէին սուսերամարտիկների վայրենի տմարդի մենամարտութիւններին և կծափահարէին, երբ որ արիւնը վազելիս կերէէր: Աւ այսպէս պճնասիրութեան հետ միասին զարգացան հռոմէական կրնոջ մէջ վայրենի, կենդանական կրքեր, որոնց պատկերները կներկայացնէ Տակիտէս: Ընտանի Մէսսալինայի, անագորոյն փոքր Եգրիպպինիայի, խորամանկ Պոպպէս Սաբինայի և ուրիշների անուներն ընդհանրական դարձան յայտնի անսանձ կրքեր նշանակելու համար: Հռոմում վերջապէս կինը կորցրեց իւր բարոյական արժանաւորութեան վերջին մնացորդներն: Համարեա թէ բոլոր այն ժամանակի հռոմէացի հեղինակները տեսան կնոջ ստորանկման վնասն աստիճանը և նրկարադրեցին նոյնը իրանց գրուածներում:

Ե. յսպէս հին կռապաշտական աշխարհը կտակեց իրանից յետոյ կամ ստրկութիւն կնոջ, որ կխլէր նորանից մարդկային բոլոր իրաւունքները, կամ թէ ազատութիւն բարոյական եղծման ձեւով, որ կկործանէ կնոջ իսկական արժանաւորութիւնն և կոչնչացնէ, զէպի նա եղած որ և իցի, յարգանք:

Հին կնոջ բոլորովին տաւրեր, ինքնագոյ տիպը կներկայացնէ երբայական աղղը: Հրէութիւնը պատրաստութիւն էր զէպի քրիստոնէութիւնն և նորա հետ սերտ կապ ունէր: Ա. գիրքը իւր առաջին էջերում՝ նկարագրելով անմեղ մարդի նախասկզբն վիճակը ցոյց կտայ և կնոջ սկզբնական բարձր նշանակութիւնն և ընտանեկան յարաբերութիւնների մաքուր օրինակը: Յանցանքը բոլորովին կերպարանափոխեց նախնորդի վիճակը, որի հետեանք եղաւ մարդի համար խիստ մաքառումն բնութեան հետ. իսկ կնոջ համար մայրական ցաւեր և մարդին ստորադրութիւն: Եւ այր քո դարձ քո և նա տիրեացէ քեզ (Օհնդ. 3. 16): Պատմութիւնն, ինչպէս արդէն մասամբ տեսանք, կներկայացնէ այդ վճռի տխուր արդարացումն: Միւս կողմ վճռի ներդործութեան ներքոյ կգտնուի և երբայեցի կինը, թէև նորա նշանակութիւնը Ա. գրքում միանգամայն այն չէ, ինչ որ արեւելքի միւս մասերում և ընդհանրապէս հիթանոս աշխարհում: Ըստ վարդապետութեան Ա. գրքի, Եստուծոյ երեսից ընկած, իւր մեղանշանքի բոլոր հետեանքներին ենթարկուած մարդը չզրկուեցաւ միւսանգամ կորցրած երջանկութիւնն ձեռք բերելու և կեանքի բարոյական ներդաշնակութիւնը վերականգնելու յոյսից: Նորան խոստացուեցաւ, թէ կինը, որ եղաւ նորա անկման պատճառ, ինքն առաջինը խաբուելով օձից, պիտի լինի և նորա վերականգման պատճառ. «Չաւակ կնոջն ջախջախեցէ զզլուխ օձին» (Օհնդ. 3. 15): Ե. յն միտքը թէ կինն եղաւ պատճառ անկման և մահի, և կինն

սխալի քաւէ իւր այդ մեղքը ծնելով՝ Աորան, որ սխալի ջախջախէ օձի գլուխը, կտար բոլորովին առանձին բնաւորութիւն հրէաների հայեացքին կնոջ վերայ և այդ ժողովրդի մէջ ունեցած նորա դրութեան վերայ: Աթէ մայրութիւնը և ուրիշ ազգերում շատ անգամ կտար կնոջը նշանաւոր արտօնութիւններ, Հրէաների մէջ զխաւորապէս կինը կգնահատուի այն չափով, որչափ նա ընդունակ է որդեծնութեան որչափ նա շատածին է, այնչափ շատ է և նորա պատիւն ու յարգանքը: Աղմակնութիւնն, այս հայեացքին նայելով, թէ և ընդհանրապէս կնոջ ստորացումն կլինի, բայց չէր կարօղ համարուիլ պախարակելի գործ: Աւ յիրաւի մենք կտեսնենք, որ Մովսիսական օրէնքներում բազմակնութիւնն և մանաւանդ երկակնութիւնն ոչ մի տեղ զրականապէս արգելուած չէ: Անդհակառակն երկակնութիւնը դեռ մի քանի դէպքերում կհամարուի օրինական: Այց միենոյն ժամանակ Հին կտակարանի մէջ ամեն տեղ կարելի է նկատել մօր վսեմ՝ նշանակութիւնն և խորին յարգանք դէպի նա, որդիքներին յարգանքը դէպի մայրը չսխալի նուազ լինի քան յարգանքը դէպի հայրը, իսկ մօրը չյարգելը երբեմն նաեւ ծանր հետեանքներ կունենար: Ա. գրքում շատ տեղ կարելի է ցոյց տալ, ուր կօրինադրուի յարգանք դէպի հայրն և մայրն, ուր մահ կսահմանուի չյարգելու համար, միով բանիւ ուր հանդէս կբերուի ծնողներին՝ որդիքների համար ունեցած վսեմ անմերձելի և տեօակ մի սրբազան նշանակութիւնը:

Իսկ ամուսնական փոխադարձ յարաբերութիւններին մէջ հրէայ կինը միշտ կիրելի մարդին հպատակ դրութեան մէջ: Աորա պարագն է հանգստացնել մարդին, աշխատել նորա համար, լինել ամենայն ինչ նորա համար: Երբայական բարոյախօսներն, պահանջելով կնոջից մարդի անդորրութեան համար զանազան բարոյական յատկութիւններ, միենոյն ժամանակ չեն սահմանում մարդի համար որ և իցէ պարտաւորութիւններ կնոջ վերաբերութեամբ, յանձնելով կարծես կնոջ բազմը մարդի կամքին: Աոցանում ամենուրեք հետեոյաբար և խափու յառաջ կբերուի առաջին մեզանչող կնոջն ուղղած սպառնալի վճռի միաբը՝ «առ այրքո զարձ քո և նա տիրեսցէ քեզ»: Այս ամենի հետ միասին երբայեցի կնոջ արտաքին դրութիւնը բաւական ազատ էր, ոչ այնպէս ինչպէս արեւելեան ուրիշ ազգերում կամ Յունաստանում: Հրէայ կանայքն և աղջիկները չէին ընկած միւս արեւելեան կանանց անդործութեան, ծոյլ անդորրութեան և պճնասիրութեան մէջ, ամենազործունեայ աշխատանքները տան և անտեսութեան մէջ և բոլոր ընտանիքի տնային բարեկեցութեան համար հարկաւորուած վաստակները կհամարուէին նոցա ուղղակի կոչումն. նորա կմանէին, կկտրէին և կզործէին, հազուստներ կպատրաստէին, ջուր կկրէին, հաց կթխէին, օտարներին ասպնջականութիւն ցոյց կտային, կհոգային հօտերի մասին ևն: Ապառազէր, որ երբայեցի կինը հանդէս կզար և հասարակական գործունէութեան մէջ, մարդարէութեւ արժանաւորութեամբ կամ զատաւորների պաշտօնով ևն, կանայք

շատ անգամ կարտայայտելին իրանց մասնակցութիւնը հասարակական մեծամեծ դիպուածներէ զործին: Նոքա երգերով և ուրախութեամբ ճանապարհ կէզէին յաղթական զօրքերէն, կիսառարանէին յաղթակալներին ևն: Հրէաների աղջիկները կկրթուէին իրանց մօր մօտ հնազանդութեան և Աստուծոյ երկիւղի մէջ, նոցա կուսուցանէին զլեւաւորապէս երգ, քնարահարութիւն և պար, յառակապէս նորահամար, որ նոքա աւելի նշանակութիւն և շքեղութիւն տային ժողովրդի կրօնական տօնակամբութիւններին: Բացի զօրանից աղջիկներին կհրահանէին առանձին հոգատարութեամբ բոլոր տնային և կանացի աշխատանքների և ընդհանրապէս այն ամեն բանի մէջ, որ կվերաբերուէր կնոջ հոգսերին, թէ ընտանեկան կեանքի պահանջների և թէ հասարակական կեանքի շքեղութեան նկատմամբ: Մենք կտեսնենք իսրայէլեան կանանց մէջ կրօնական խորին զգացումն, որ կարօղ է ապացոյց լինել սիրոյ և անձնանուիրութեան վեհ հոգուն: Այսպէս ուրեմն հրէայ կնոջ կեանքում մենք չենք գտնում այն ճնշողութիւնն, որը շատ թէ քիչ յատկանիշն կերեւի կնոջ հին աշխարհում ունեցած դրութեան մէջ: Հրէաների մէջ կտեսնենք, որ կինը համեմատաբար աւելի նշանակութիւն ունի ընտանիքում, թէև չենք տեսնում նորա մէջ կատարելապէս մարդկային իրաւունքներն և արժանաւորութիւններն:

Ա. Վ. Ս.

✓ ՃՇՄԱՐԻՏ ԱԶԳԱՍԵՐԸ.

Շատ մարդիկ կան, որոնք կցանկան աղգասէր կոչվել. եւ սորա վերայ պարմանալու չենք. որովհետեւ բարբարոսներն անգամ փոյթ եւ ջանք ունին աղգասէր կոչվելու. բայց միթէ կարող են: Ոչ երբէք. որովհետեւ աղգասիրութիւնն եւս ունի իր համար այն ահագին եւ մեծ կրակն եւ այն վսեմ ու ծանր պարագաներն, որ ամէն մարդի գործը չէ նոցա վերայ պայծառ ու ճշմարիտ գաղափարներ կաղմել, եւ թէ պարագաների հակառակութիւններին յաղթելով, նորա անթառամ պսակն իւր ճակատին վերայ հիւսել առ ի յիշատակ յաւիտենական գովեստի:

Վայր ի վերոյ կարծիքներով, շահասիրական յոյսերով, անմիտ խորհուրդներով եւ լոկ միայն խօսքով աղգասէրներ շատ կան. բայց այսպիսիներն աղգասէրի ստուերն անգամ չեն կարօղ համարվել. այլ թէ բարոյապէս մի մի դարհուրելի ահեղ գաղանների կնամանեն, որոնց վախճանը շահասիրութիւնն եւ թեթեւամիտ փառասիրութիւնը լինելով արժանի չեն երբէք աղգասիրութեան անուն ժառանգել: Նոքա միայն կարօղ են աղգասէրի պարծանքն եւ փառքն ստանալ, որոնք աղգասիրութեան բովին մէջ եղած այն կրակից աւելի մեծ եւ ահագին կրակով վառլած են, այսինքն ճշմարիտ եւ վեհանձն աղգասիրութեամբ, մաքուր եւ անշահասէր աղգասիրութեամբ, եւ